

MASALALAR YECHISH JARAYONIDA O'QUVCHILARDA TEJAMKORLIK KO'NIKMASINI TARKIB TOPTIRISH

Subhonova Ozoda Anvar qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti magistranti

O'quvchilarda tejamkorlik ko'nikmasini shakllantirish masalalar yechish jarayonida juda muhimdir. Bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun quyidagi yondashuvlar foydali bo'lishi mumkin:

1. **Haqiqiy hayotga mos masalalar:** Tejamkorlikni o'rgatish uchun masalalarni haqiqiy hayotda uchraydigan vaziyatlarga bog'lash kerak. Masalan, mahsulotlarni sotib olish, oilaviy byudjetni boshqarish, elektr energiyasi yoki suvdan tejash kabi mavzularni masalalarda aks ettirish mumkin. Bu o'quvchilarga tejamkorlikning amaliy ahamiyatini tushuntiradi.
2. **Tanlash va qiyoslash:** O'quvchilarga bir nechta variantni taqdim etib, eng tejamkorini tanlashni o'rgatuvchi masalalar tuzish. Bu usul tanlovlar orasidagi farqni ko'rishga va har birining afzalliklarini baholashga yordam beradi.
3. **Matematik hisoblar orqali tejashni o'rgatish:** Masalalarda miqdoriy hisob-kitoblar asosida tejashni qanday amalga oshirish mumkinligini ko'rsatish. Masalan, narxlar farqi, chegirmalar, bozor tahlili orqali qaysi mahsulotni sotib olish yaxshiroq ekanligini aniqlash.
4. **Resurslar boshqaruvi:** O'quvchilarga masalalarda cheklangan resurslar bilan ishlashni o'rgatish. Masalan, oilaviy byudjet yoki ma'lum miqdordagi puldan qanday oqilona foydalanishni rejalashtirish.
5. **Yakuniy tahlil va xulosalar chiqarish:** Masalani yechish jarayonida o'quvchilar natijalarni tahlil qilib, qaysi qaror samaraliroq va tejamkor ekanligini tushunishlari kerak. Bu o'z navbatida ularda iqtisodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Shu tarzda masalalar yechish jarayonida tejamkorlikni o'rgatish o'quvchilarda nafaqat matematik bilimlarni, balki kundalik hayotda tejamkor va oqilona qarorlar qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi. O'quvchilarda tejamkorlik ko'nikmasini shakllantirish masalalar yechish jarayonida yanada chuqurlashtirish uchun qo'shimcha yondashuvlar:

1. **Mavhum emas, aniq natijalar:** Tejamkorlikni o'rgatish uchun masalalarda aniq va o'lchab bo'ladigan natijalar bo'lishi kerak. Masalan, ma'lum miqdordagi pulni qanday tejash yoki tejash orqali qo'shimcha mablag'larni qanday ishlatish mumkinligini ko'rsatadigan masalalar.
2. **Ekologik tejamkorlik masalalari:** Faoliyat jarayonida resurslarni tejash bilan bog'liq ekologik masalalar orqali o'quvchilarga nafaqat iqtisodiy, balki ekologik jihatdan ham tejamkorlikni tushuntirish mumkin. Masalan, qayta ishlangan materiallardan foydalanish yoki ortiqcha energiya sarfini kamaytirishga qaratilgan masalalar.
3. **Vaqtни tejashga urg'u beruvchi masalalar:** Faqat moliyaviy resurslar emas, balki vaqt ham tejashni o'rgatish kerak. O'quvchilarga vaqtни tejash orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan masalalar yechish mumkin, bu esa ularga hayotiy samaradorlikni o'rgatadi.
4. **O'zaro bog'liq masalalar:** Turli elementlarni o'z ichiga olgan kompleks masalalar orqali o'quvchilarni bir qarorning boshqa sohalarga qanday ta'sir qilishini tushunishga yo'naltirish mumkin. Masalan, biror bir xarajatni qisqartirish boshqa xarajatlarga yoki vaqtga qanday ta'sir qilishini ko'rsatish.
5. **Ijodiy yondashuv:** O'quvchilarga masalalarni yechishda ijodiy fikrlash imkoniyatini berish. Masalan, biror mahsulotni sotib olishdan ko'ra, uni yaratish yoki takroran foydalanish yo'llarini topish tejamkorlikning bir shakli ekanini ko'rsatish.
6. **Rol o'ynash va amaliyot:** Tejamkorlikni faqat nazariy emas, amaliy jihatdan ham o'rgatish muhim. Masalalarni real hayotga moslashtirgan holda

o'quvchilarni turli rol o'ynash mashg'ulotlariga jalb qilish, masalan, ular oilaviy byudjetni boshqaruvchi rolini o'ynashi yoki virtual do'konda xaridlar qilishi mumkin.

7. **Loyihaviy faoliyatlar:** O'quvchilar o'rtasida tejamkorlik bilan bog'liq loyihalar ustida ishlash samarali. Masalan, sinf ichida yoki guruhlarda o'z loyiha byudjetlarini yaratish va uni tejamkorlik tamoyillariga asoslanib boshqarish orqali bu ko'nikmani amalda qo'llash mumkin.

8. **Qiziqarli va raqobatbardosh yondashuvlar:** O'quvchilar o'rtasida turli tanlov va musobaqalar tashkil qilib, kim eng ko'p tejamkorlik qilishni o'rganganligini baholash. Bu ularni faolroq va qiziqish bilan yondashishga undaydi.

Shu kabi qo'shimcha yondashuvlar orqali o'quvchilarda tejamkorlik ko'nikmasi kengroq shakllanadi va ularning amaliy hayotga tayyorgarligi yaxshilanadi.

Tejamkorlikni shakllantirishga yordam beradigan masalalarning namunalari quyidagicha tuzish mumkin:

1. Do'kondan xarid qilish

Siz va do'stingiz do'konga keldingiz va sotib olishni rejalashtirgan mahsulotlaringiz ro'yxati mavjud. Quyidagi narxlar berilgan:

- Sut: 7 000 so'm

- Non: 4 000 so'm

- Tuxum (10 dona): 12 000 so'm

- Yog': 15 000 so'm

Agar sizda 30 000 so'm bo'lsa, qanday qilib barcha mahsulotlarni sotib olish va 1000 so'm tejash mumkin? Nimalarni tanlaysiz va nimalardan voz kechasiz?

Yechish:

Masala shartiga ko'ra, sizda 30 000 so'm bor va siz 1 000 so'm tejashni xohlaysiz. Shunday qilib, umumiy xarajatlar 29 000 so'm bo'lishi kerak.

Keling, barcha mahsulotlarning narxlarini ko'rib chiqamiz:

- Sut: 7 000 so'm

- Non: 4 000 so'm

- Tuxum (10 dona): 12 000 so'm

- Yog': 15 000 so'm

Agar barcha mahsulotlarni sotib olsak, jami xarajat:

$7\ 000\ (\text{sut}) + 4\ 000\ (\text{non}) + 12\ 000\ (\text{tuxum}) + 15\ 000\ (\text{yog}') = 38\ 000\ \text{so'm}.$

Bu sizda bor puldan ko'proq, shuning uchun ba'zi mahsulotlardan voz kechish kerak. 30 000 so'mga sig'ish va 1 000 so'm tejash uchun quyidagi variantni ko'rib chiqamiz.

Yechim:

- Sut: 7 000 so'm

- Non: 4 000 so'm

- Tuxum: 12 000 so'm

Bularning jami:

$7\ 000\ (\text{sut}) + 4\ 000\ (\text{non}) + 12\ 000\ (\text{tuxum}) = 23\ 000\ \text{so'm}.$

Endi sizda $30\ 000 - 23\ 000 = 7\ 000$ so'm qoladi. Yog' esa 15 000 so'm turadi, bu sizning qolgan mablag'ingizdan oshib ketadi. Shuning uchun siz yog'ning yarmini sotib olishingiz mumkin, bu $15\ 000 / 2 = 7\ 500$ so'm bo'ladi. Ammo sizga 7 000 so'm

qolgan, demak yog'dan voz kechib yoki boshqa kamroq narxli muqobilni tanlashingiz mumkin.

Bu holda barcha mahsulotlarni sotib olishning iloji yo'q, lekin tejashni boshqa variantlar bilan amalga oshirish mumkin.

2. Chiqindilarni qayta ishlash

Faraz qiling, siz 30 kun davomida kuniga 2 litr plastik butilkalarni tashlab yuborasiz. Har bir litr plastmassani qayta ishlash uchun 300 so'm qo'shimcha daromad olasiz. Agar siz butilkalarni qayta ishlasangiz, bir oy davomida qancha pul tejashingiz mumkin?

Yechish:

Masala sharti bo'yicha:

- Har kuni 2 litr plastik butilka tashlanadi.
- 1 litr plastikni qayta ishlash uchun 300 so'm daromad olasiz.
- Bir oy 30 kun davom etadi.

Endi masalani yechamiz:

1. Kuniga qancha daromad olinadi:

$$- 2 \text{ litr} \times 300 \text{ so'm} = 600 \text{ so'm.}$$

2. Bir oyda qayta ishlash orqali qancha daromad olinadi:

$$- 600 \text{ so'm} \times 30 \text{ kun} = 18\,000 \text{ so'm.}$$

Demak, agar siz butilkalarni qayta ishlasangiz, bir oy davomida 18 000 so'm tejashingiz mumkin

3. Elektr energiyasini tejash

Siz har kuni 5 soat davomida 100 Vattli lampani yoqasiz. Agar elektr narxi 1 kVt/soat uchun 400 so‘m bo‘lsa, har oyda (30 kun) qancha elektr energiyasini ishlatasiz va undan qancha pul sarflaysiz? Agar siz 60 Vattli lampaga almashtirsangiz, qancha energiya va pul tejasangiz bo‘ladi?

4. Vaqtni tejash

Aytaylik, siz har kuni ishga avtobus bilan borasiz. Yo‘lga ketadigan vaqt 30 daqiqa va chipta narxi 5 000 so‘m. Siz velosiped sotib olmoqchisiz, uning narxi 500 000 so‘m, va undan foydalanib har kuni 20 daqiqa tejasangiz va yo‘l xarajatlarini kamaytirsangiz. Velosiped sotib olish qachon tejashni boshlaydi?

5. Chegirma hisoblash

Do‘konda yangi kiyim sotib olishga qaror qildingiz. Kiyimning dastlabki narxi 150 000 so‘m, lekin hozir 20% chegirma bor. Kiyimni sotib olsangiz qancha tejaysiz va yangi narxi qancha bo‘ladi?

6. Oila byudjetini boshqarish

Sizning oilaviy byudjetingiz bir oyda 3 000 000 so‘m. Shundan 1 200 000 so‘m oziq-ovqat, 500 000 so‘m kommunal to‘lovlar, 300 000 so‘m transport, 500 000 so‘m boshqa ehtiyojlarga sarflanadi. Agar siz oziq-ovqat xarajatlarini 10% kamaytirishga qaror qilsangiz, qancha mablag‘ni tejashingiz va uni boshqa ehtiyojlarga yo‘naltirishingiz mumkin?

7. Uy qurilishi uchun material tanlash

Siz uy qurishga qaror qildingiz va ikkita variant mavjud:

- Variant 1: Arzon materiallardan foydalanib, 10 000 000 so‘m xarajat qilasis, lekin har yili ta‘mirlash uchun 1 000 000 so‘m kerak bo‘ladi.

- Variant 2: Qimmat materiallardan foydalanib, 15 000 000 so‘m sarflaysiz, lekin keyingi 5 yil davomida ta‘mir talab qilinmaydi.

Qaysi variant tejamkor va nima uchun?

Bu masalalar yordamida o‘quvchilar real hayotdagi turli muammolarni hal qilishda tejamkorlikni amaliy qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantirishlari mumkin.

Tejamkorlikni shakllantirishga yordam beradigan masalalarga qo‘shimcha ravishda quyidagi misollarni keltirish mumkin:

8. Issiqlikni tejash

Faraz qiling, sizning uyingizda har oy gaz yoki elektr isitish tizimi uchun 300 000 so‘m sarflanadi. Agar siz oynalarga qo‘shimcha izolyatsiya o‘rnatsangiz, bu xarajatlar 20% ga kamayadi, lekin izolyatsiyani o‘rnatish uchun dastlab 500 000 so‘m kerak bo‘ladi. Necha oy davomida izolyatsiya xarajatlarni qoplab beradi va qaysi vaqtdan boshlab tejamkorlikni sezish mumkin?

9. Telefonga xizmat to‘lovi

Siz mobil operatoringizga har oy 60 000 so‘m to‘laysiz va sizga 5 GB internet, 1000 daqiqa qo‘ng‘iroq va 500 SMS beriladi. Agar siz kamroq qo‘ng‘iroqlar qilsangiz va faqat 3 GB internet sarflasangiz, boshqa tarifga o‘tishingiz mumkin, bu esa sizga 45 000 so‘mga tushadi. O‘zgartirishni amalga oshirishdan oldin qancha teajsiz va bu o‘zgarish qanchalik tejamkor bo‘ladi?

10. Doimiy tejash dasturi

Bir kafe har bir tashrifingizda sizga 5% chegirma taklif qiladi. Agar siz oyiga 10 marta kafega tashrif buyurib, har safar 20 000 so‘m sarflasangiz, oxirida qancha teajsiz? Besh oy davomida qancha tejashingiz mumkin?

11. Transport xarajatlarini kamaytirish

Siz har kuni ishga ketish uchun taksiga 25 000 so‘m sarflaysiz. Agar siz jamoat transportidan foydalansangiz, kuniga 10 000 so‘m sarflaysiz, lekin yo‘lda 10 daqiqa ko‘proq vaqt ketadi. Bir oy davomida (20 ish kuni) qancha tejashingiz mumkin va vaqt bilan bog‘liq qarorning afzalliklari qanday?

12. Sayohat qilishda tejamkorlik

Siz sayohatga chiqmoqchisiz va ikki variantni ko‘rib chiqyapsiz:

- Variant 1: Tezkor reys, 500 000 so‘mga tushadi, lekin mehmonxonaga kech kirganingiz uchun bir kecha qo‘shimcha to‘lov qilishingiz kerak (150 000 so‘m).
- Variant 2: Arzonroq reys, 400 000 so‘m, lekin mehmonxonaga ertaroq kelib qolib, bir kecha bepul yotishingiz mumkin.

Qaysi variant tejamkor bo‘ladi va sayohat rejasiga qanday ta’sir qiladi?

13. Suv iste’molini kamaytirish

Siz har oyda suv uchun 100 000 so‘m to‘laysiz. Agar siz bir oy davomida suvni tejash uchun maxsus moslamalarni (masalan, suv tejaydigan kranlar) o‘rnatsangiz, suv iste’molini 25% ga kamaytirasiz. Biroq, ushbu moslamalarni o‘rnatish 200 000 so‘m turadi. Birinchi oyda qancha tejashingiz mumkin va xarajatlar necha oyda qoplanadi?

14. Telefon sotib olish

Siz yangi telefon sotib olmoqchisiz. Ikki variant mavjud:

- Variant 1: Telefon narxi 3 000 000 so‘m va 1 yil kafolat beriladi.

- Variant 2: Narxi 2 500 000 so‘m bo‘lgan telefon, lekin kafolat muddatiga qo‘shimcha 200 000 so‘m to‘lashingiz kerak.

Qaysi variant tejamkor va nima uchun?

15. Maishiy texnika sotib olish

Siz yangi kir yuvish mashinasi sotib olmoqchisiz. Bir model 2 500 000 so‘m turadi va energiya samaradorligi past bo‘lib, har oy elektr to‘lovi 30 000 so‘mni tashkil etadi. Yana bir model 3 000 000 so‘m turadi, lekin energiya samaradorligi yuqori va har oy elektr to‘lovi 20 000 so‘mni tashkil etadi. Qaysi model uzoq muddatda tejamkor bo‘ladi va necha oydan keyin ikkinchi model o‘zini oqlaydi?

16. Ehtiyot qismlarni almashtirish

Siz avtomobilingizda tormoz disklari va kolodkalarini almashtirmoqchisiz. Birinchi variantda original ehtiyot qismlar 1 000 000 so‘m turadi, ular 3 yil xizmat qiladi. Ikkinchi variantda arzonroq, lekin kamroq sifatli qismlar 600 000 so‘m turadi va ular faqat 1,5 yil xizmat qiladi. Qaysi variant uzoq muddatda tejamkor bo‘ladi?

Bu kabi masalalar o‘quvchilarga turli hayotiy qarorlarni tejamkorlik nuqtai nazaridan tahlil qilish va muhim moliyaviy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Tejamkorlikni o‘rgatish natijasida quyidagi muhim ko‘nikmalar va natijalarga erishish mumkin:

1. Moliyaviy mas'uliyat: O‘quvchilar mablag‘larni oqilona sarflash va tejash ko‘nikmalarini o‘zlashtiradi. Bu ularga kelajakda byudjetni rejalashtirish va tejash odatini shakllantirishga yordam beradi.

2. Atrof-muhitga g‘amxo‘rlik: Tejamkorlik orqali resurslarni (masalan, energiya, suv yoki chiqindilarni qayta ishlash) samarali boshqarish o‘rgatiladi, bu esa ekologik barqarorlikni qo‘llab-quvvatlaydi.

3. Qaror qabul qilish qobiliyati: O‘quvchilar turli variantlarni baholash va resurslarni oqilona taqsimlashni o‘rganadi, bu ularning hayotda ongli va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. Amaliy bilimlar: Real hayotdagi masalalar orqali o‘quvchilar tejamkorlikni amaliy jihatdan tushunib, moliyaviy va iqtisodiy savodxonliklarini oshiradi.

5. Iqtisodiy barqarorlikka hissa: Tejamkorlikni o‘zlashtirgan o‘quvchilar o‘zlarini va oilalarini iqtisodiy barqarorlikka olib kelish uchun muhim qadamlar tashlaydi.

Bunday iqtisodiy masalalarni yechish orqali o‘quvchilarda iqtisodiy bilim tushunchalari shakllanadi. Ular hayotda, turmushda, amaliyotda uchraydigan iqtisodiy masalalarni mustaqil yechishni o‘rganadi. Umuman olganda, tejamkorlikni o‘rgatish o‘quvchilarga nafaqat mablag‘ni boshqarish, balki hayotdagi ko‘plab masalalarni oqilona hal qilishda katta yordam beradi.